

Bu yazı şurada yayımlanmıştır: <https://t24.com.tr/k24/yazi/mai-ve-siyah.2512>

Zulmetten Doğan Aydınlık: Mai ve Siyah

Türkçede edebiyat tarihi açısından 19. yüzyıl, önemli bir eserin, *Mai ve Siyah*'ın yayımlanmasıyla sona erer. *Mai ve Siyah*, 1896-97 yılları arasında *Servet-i Fünûn* dergisinde tefrika edilip 1898'de Âlem Matbaası tarafından basılır. Eseri tefrika eden *Servet-i Fünûn* dergisi, Ahmet İhsan'ın öncülüğünde dönemin yenilikçi yazar ve şairlerini, ki bunların arasında Tefrik Fikret, Cenap Şahabettin, Rezaizade Mahmut Ekrem, Mehmet Rauf, Halit Ziya vardır, bir araya getirmiş ve sayfalarında onlara yer vermiştir. Dergi, fen ve edebiyatı birlikte işlemekte, dış dünyadan haberler vermekte, yeni keşif ve icatlardan okuru haberdar etmektedir. Bu haberdar etmenin içinde, yeni edebiyattan haberler de, yeni edebî ürünlerle verilmektedir. Dünyanın başka coğrafyalarında neler olduğu kadar Osmanlı coğrafyasında yeniliğin temsili olan edebiyat da kendi coğrafyasının dilini, imgelerini ve hayallerini bu dergi aracılığıyla duyurmaktadır. İstanbul'daki edebî kamunun yenilikçi kanadının itibar ettiği bu dergiye, İstanbul'daki edebî kamu için yeni ama uzaktan da olsa tanınan biri, İzmir'den İstanbul'a henüz gelmiş Halit Ziya da *Mai ve Siyah*'ın tefrikasıyla katkıda bulunur.

Mai ve Siyah, Halit Ziya'nın İzmir'den İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'daki ilk edebî ürünüdür. Dolayısıyla İzmir'deyken irtibat hâlinde olduğu derginin edebiyatçılarıyla, İstanbul'da kaynaşmak ve birlikte hareket etmek için seçtiği mecra da *Servet-i Fünûn* olur. Nitekim o da derginin bünyesine uygun bir şekilde hem fen ve edebiyatla ilgilenmekte hem de dönemin yenilikçi kanadında yer almaktadır. *Mai ve Siyah*'tan önce kaleme aldığı, *Haml ve Vaz'-ı Haml* (İstanbul 1306), *Hesap Oyunları* (İzmir 1308), *Simyâ-i Kimyâ* (İzmir 1308), *Mebhasü'l-Kıhf* (İzmir 1308), *Kanun ve Fenn-i Velâde* (İstanbul 1311), *İlm-i Sîmâ* (İstanbul 1311), *Birkaç Yaprak* (İstanbul 1316) eserlerinde, doğumdan matematiğe, beynin işlevlerinden kimyaya birçok konuya kafa yormuştur; Halit Ziya için *Servet-i Fünûn* sadece yeni edebiyat açısından değil bilim ve edebiyatı bir arada işleyen bir mecra olarak da, çalıştığı ve ilgilendiği konular bakımından uygun bir yer konumundadır.

Bilime, özellikle beynin işleyişine, matematiğe ve kimyaya merak salan yazarın, *Mai ve Siyah*'ta kahramanı Ahmet Cemil'i yaratırken kullandığı imgelerde bu meraklarının önemli bir yeri vardır. Genç yaşta babasının ölümü üzerine çalışmak zorunda kalan, istediği büyük şiiri yazıp şöhret olacağı ümidiyle yaşayan ama sonunda bunların hepsinin hayal kırıklığını yaşayacak bu kahramanın düşünceleri, bu düşüncelerin izdüşümleri romanın çatısını oluşturur.

Doğum üzerine kitaplar kaleme almış Halit Ziya, Ahmet Cemil ile Türkçenin yeni bir kahramanının doğuşunu gerçekleştirir. Bu kahraman, hayalleriyle yaşayan, dış gerçekliği kendi iç dünyasından gören, kafasındaki hayalleri imgeler aracılığıyla dışarı aktaran biridir. Yaşadığı bu dünya, babasının ölümünün ardından çalışmak zorunda kalması, yapabileceği tek şeyin, eğitiminin ona sağladığı yabancı dil sayesinde çeviriler yapmak olduğunu fark etmesiyle başlar ve bu noktadan itibaren onun hayalleriyle dışarının gerçekliği arasında bir çatışma başlar. Neticede Ahmet Cemil, babasının ölümünün ardından gerçeklik duvarına çarpar: İsteddiği kitapları çevirerek para kazanamaz çünkü bu eserleri çevirmek hem zordur hem de alıcısı çok azdır. Bu yüzden para edecek basit cinaî eserler çevirmek zorunda kalır. Eğitiminin ona sağladığı diğer bir avantaj ise öğretmenliktir. Bu deneyiminde de hakikatle karşılaşır zira öğrenmeye hiç de meraklı olmayan birine ders vermek zorunda kalır. Eğitiminin ve arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin sayesinde yapabileceği bir diğer iş matbuatta yazı yazmaktır. Bu sayede

Mirat-ı Şuun'da yazmaya başlar. Burada hakikat ile hayal birleşir, yazmak onun istediği bir iş, hayalinin parçasıdır. Ardından yazdığı gazetenin matbaasına ortak olur, sonra da bu ortaklıktan edilir. Burada da hayal ve hakikat birleşir. Dolayısıyla Ahmet Cemil'in babasının ölümüyle başlayan iş hayatına atılması noktasında hayal ve hakikat hep iç içedir, ancak sonunda galip gelen hep hakikat olur. Nitekim romanın sonunda annesiyle birlikte İstanbul'dan ayrılırken zulmete, karanlığa gömülmesi de hakikatin galibiyetini verir.

Yine bu son sahnede annesiyle ve denizle bir doğum ânını hatırlatır şekilde suyun içinde olmaktan, karanlıkta görmekten bahsetmesi ve kendini sulara bırakmak isterken annesinin sesiyle irkilmesi de bu kahramanın doğum anını, romanın sonunda biz okurlara gösterir. Ahmet Cemil aslında romanın başında değil, sonunda doğar. Doğumu hakikatin, İstanbul'dan ayrılırken tüm çıplaklığıyla gördüğü hakikatin etkisiyle ortaya çıkar. Onu bu hakikate uyandıran annesinin sesidir, tıpkı romanda babasının ölümünün ardından hayatlarını devam ettirmek için ne yapacaklarını ve çalışması gerektiğini söyleyen annesinin sesi gibi. Romanda Ahmet Cemil'i hakikate uyandıran hep bu anne sesidir. Babanın ölümünün ardından ailesini geçindirmek zorunda kalan kahraman, bu sırada büyümeye çalışan bir ergendir. Onun yetişmiş hâli, romanın sonunda annesinin sesiyle yetişkin olmaya bir davete dönüşür. Tıpkı babanın ölümünden sonra ne yapması gerektiğini hatırlattığında olduğu gibi.

Ahmet Cemil'in hayalleri

Bir ergenin yaklaşık beş yıllık bir zaman dilimine yayılan büyüme hikâyesini izlediğimiz romanda Ahmet Cemil, aslında romanın başında doğmamıştır, çünkü yetişkin değildir.[1] Roman boyunca tüm hayatı kendi hayallerinin penceresinden görmesi de bu yüzdendir. Çevresine her baktığında gökyüzünden koşan arabalar, renklerin birbiri içine girdiği görüntülerle dolu imgeler görür. Bunlar, bir suyun üzerinden çarpıp geri dönen izlenimler şeklinde ortaya çıkar. Sanki Ahmet Cemil, hayallerini gökyüzünden aşağıya doğru inen hareketli nesnelere çevirerek suyun içinde onlara bir şekil vermeye çalışır gibidir. Tam da bu noktada onun sanatçı kişiliğine, şairliğine de değinmek gerekir.

Ahmet Cemil, bir şair ama büyük bir şair olmak ister. Üzerinde uzun zamandır çalıştığı, “yeni” bir şiiri vardır. Sonunda bu şiiri bitirir, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin evinde devrin önde gelenleri ve romanın hemen başında kötücüllüğüyle bize tanıtilen Raci'nin de bulunduğu bir ortamda, edebî kamunun entelektüellerinin hazır bulunduğu bir mecliste okur. Şiir, çok beğenilir. Fakat ertesi gün Raci'nin yazdığı aşağılayıcı bir eleştiri yazısının ardından Ahmet Cemil kendini umutsuzluğa terk eder ve şiirini yok eder.

İyi bir edebiyatçı olmayan, dahası köhne ve kötücül Raci'nin söyledikleri onu neden bu kadar etkiler? Ahmet Cemil için herkes tarafından takdir edilmek, beğenilmek bu kadar önemli midir? Romanda Ahmet Cemil, okul arkadaşı, kendi gibi yeni edebiyat taraftarı Hüseyin Nazmi'nin hayatına özenir. Onun gibi zengin olmak, bir köşkte yaşamak ve istediğini okuyabilmek için boş zaman ister. Oysa o, babasının ölümünün ardından kız kardeşiyle evlenen Vehbi'nin matbaaya ortaklık teklifini kabul etmiş, ardından Vehbi'nin istediği parayı karşılayabilmek için babasından kalan evi ipotek ettirmiştir. Vehbi kız kardeşine de kötü bir koca olmuş, onu dövmüş, çocuğunu düşürmesine ve kız kardeşinin ölümüne sebep olduğu yetmiyormuş gibi matbaa hisselerini elinden almış, ipotek yaptırdığı ev de elinden gitmiştir. Felaketler ardı ardına gelir ama o, şiirini yazar, ancak başına gelenlere rağmen sanatı onu kurtaramaz. Kendi sanatını, şiirini kendi elleriyle yok eder.

Ortalığa saçılan bu küller, bir kuşak sonra Türkçe romanın başka sayfalarına sinecek, Yakup Kadri'nin Hakkı Celis'iyle buluşacak, orada doğrudan kahramanın bedenini yok edecektir. Böylece *Mai ve Siyah*'ın hakikatle doğan kahramanı, nasıl şiirini yok ederek kendini feda ettiyse *Kiralık Konak* romanının kahramanı Hakkı Celis de mesajı doğru okuyacak bu fedayı doğrudan bedenini yok ederek sağlayacaktır. Aslında Ahmet Cemil'in romanın sonundaki doğuşu, Türkçedeki yeni kahramanın doğuşunu, Hakkı Celis'i yaratacaktır. Yakup Kadri, *Mai ve Siyah*'ın iyi bir okurudur.

O halde soruya tekrar dönelim. Raci'nin tek bir hamlesiyle Ahmet Cemil, eserini neden yok etmiştir? Çünkü ancak o eser yok edilerek yeni bir kahraman yaratılabilecektir. Sanat, kendini feda edebildiğin zaman, kendinden sonra gelene yol açacaktır. *Mai ve Siyah*'ın Ekrem'in *Araba Sevdası* romanı ile birlikte *Servet-i Fünûn* dergisinde tefrika edilmesi bir tesadüf olmasa gerek. Bir önceki devrin yenilikçi yazar-şairi Rezaîzade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda yarattığı Bihruz'un işaret ettiği bi-ruha (ruhsuz) gönderme yaparcasına Ahmet Cemil'in düşünceleriyle bir ruhu uyandırmak istemesi önemlidir. Tanzimat döneminin sıkça yer verdiği züppe tiplerden biri olan Bihruz, gezmekten, giyinmekten, piyasa yerlerinden görünür olmaktan hoşlanmaktadır. Babasını kaybetmesinin ardından yeterli eğitim alamamış, kolayca kandırılan, Fransızca kelimeleri Türkçe kelimelerin arasına serpiştirerek kullanmaktan hoşlanan Bihruz, lando arabada gördüğü hayat kadını Periveş'i hayatının aşkı zannedip onun peşinden koşar ve tabii sonu hüsrarla biter.

Bihruz'un her şeyi maddi olanla açıklama girişimine karşılık, unutmayalım ki romanın adı "araba sevdası"dır, Ahmet Cemil için her şey mai ve siyah olarak somutlaştırılmaya çalışılmaktadır. Biri somut bir şeyden sevda yaratırken diğeri soyut olandan somut bir dünyaya doğru gitmektedir. Bihruz'un Periveş'e aşkında bindiği landonun göndermeleri önem taşır, Ahmet Cemil'in Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi Lamia'ya duyduğu aşkta ise bir şairin âşık olması gerektiği hissi baskındır. O, nicedir düşüncelerinde belirsiz bir şekilde duran imgenin somutlaşıp bir genç kıza, Lamia'ya dönüştüğünü görür. Âşık olmak biraz da şairliğin gerekliliğidir. *Araba Sevdası*'nda âşık olunan kadın Periveş (peri gibi) iken *Mai ve Siyah*'ta Lamia (parlayan)dır.[2] Biri benzer diğeri ise neyse odur, yani Ahmet Cemil'in düşüncelerinin yansıması olarak ortaya çıkar. Her ikisi de ilgi duydukları kadını kendi gözlerinden, kendi düşüncelerinden yaratırlar. Bihruz da Ahmet Cemil gibi sevdiği kadını olmadığı bir şeye dönüştürür. Fakat bu dönüştürme farklı şekillerde gerçekleşir. Bihruz, Periveş'i maddi olandan

yola çıkararak dönüştürür, bu noktada landonun, zengin sınıfa has bir araba olması ve göndermeleriyle temsil ettikleri önem taşır, Ahmet Cemil ise Lamia'yı düşüncelerinde yaratır ve ardından onu cisimleştirir. Lamia'yı sevdiğini düşünen Ahmet Cemil, romanda Lamia'nın ondan istediği tek nesneyi getirmeyi unuttuğu gibi, Lamia ondan söz ettiğinde hatırlamaz bile. Lamia, bu şekilde bile kanlı canlı bir insan olarak görülemez.[3] Böylece roman kurgusundaki bakış, içeriden dışarıya doğru yönelir. Her iki eser de *Servet-i Fünun* dergisinde birlikte tefrika edilirken Ekrem kurguyu dışarıdan içeriye bir bakışla, Halit Ziya ise kurguyu içeriden dışarıya bir bakışla kurar. Böylece birbirine zıt iki bakış paralel bir şekilde dergideki yerlerini alır.

Rüyadan uyanış

Romanda kurgunun, kahramanın bakışını kullanarak içeriden dışarıya yönelmesinin sembollerinden biri Ahmet Cemil'in hayatının anlamı hâline gelen eserini yok etmesidir. Hayaller yok edilerek hakikate erişilmiştir. Hakikat, varolanı görme biçimleri üzerine düşünmeye bir davettir. Bu nedenle romanın sonunda Ahmet Cemil bir sesle, annesinin sesiyle hem doğru hem de neredeyse uyanık halde, düşüncelerinin etkisiyle gördüğü rüyadan uyanır. Doğum gerçekleşmiştir. Zihin, içinde bulunduğu dar cendereden çıkarak hazırlık aşamalarını bitirmiş, mücadelesini vermiş, dünyayla tanışmış, ergenlikten kurtulmuş ve zulmetin halini anlatmaya muktedir olmuştur. Hakikat, sadece varolan düşüncelerin izdüşümü değil, o izdüşümlerin nasıl aktarılacağı üzerine yeni anlatma yolları bulmanın, dil üzerindeki imkânların artırılmasının başka başka yollarının keşfidir.

Roman hakkında yazılan birçok yazıda dikkati çekilen Ahmet Cemil'in dışarıya bakarken gördüğü "bârân-ı elmas" (elmas yağmuru) terkibi de bu yollara işaret eder. Bu sebeple roman boyunca Ahmet Cemil'in tüm hayalleri hareketlidir, giderek doğmaya, dünyaya, hakikate doğru itilmektedir. Bu itiş, yeni bir duyusu, dili, anlatımı mümkün kılacak; 20. yüzyıl başı Osmanlı modernistlerinin başlıca esin kaynaklarından biri olacaktır. Ahmet Cemil'in her ah çekişi, bu sancıyı yansıtan itici bir kuvvete dönüşür. Romanda yok olan eser, Ahmet Cemil'in gerçekçiliğinin, gerçekliği ifade etme araçlarının çoğulluğunun bir yansımasıdır. Ahmet Cemil doğmuştur ve onun bu doğuş imgesi birçok yazar ve şairin onu tekrar tekrar doğurmasını sağlayacaktır.[4] Bunun için o, kendini feda eder.

Ahmet Cemil roman boyunca adım adım kendini bu fedaya hazırlar. Hiçbir isteğinin gerçekleşmemesi, her seferinde bir "ah" ile karşılaşmasının sebebi de budur. *Araba Sevdası* ile *Mai ve Siyah*'ı bir araya getiren budur. *Araba Sevdası* ile Ekrem, bütün bir Tanzimat neslinin yarattığı romantik edebiyat ile alay ederken *Mai ve Siyah* ile Halit Ziya, hayali başka bir forma taşır. Kahramanın gözünü içeriden dışarıya doğru çevirerek hayali, gerçeklik ile birleştirir. Gerçeklik, onu görenin zihnindeki görüntü ve bu görüntünün farklı farklı akisleridir. Romanın sonundaki bu akisler, sadece Ahmet Cemil'in zihninde belirmez, kendisinden sonra gelen birçok kahramana da yol gösterir. Görüntünün zihinle bulunduğu ânların bu şekilde ifade edilmesi yeni bir kurguyu, anlatımı beraberinde getirir.

Türkçenin kurgu tarihi açısından benzersiz olan bu romanın ilk baskısı bunu en çok, kahramanın içeriden dışarıya bakan hareketli imgeleriyle yapmıştır. Eser, zaman içerisinde yazarı tarafından küçük değişikliklerle yayımlanmış ancak en büyük değişikliğe 1938'de yazarının dilini sadeleştirilmesiyle uğramıştır. Bu sadeleştirmede hareketli imgelerin çoğu yok olmuştur. Arap harfli son baskısı 1914 yılında yapılan eser, 1938'de yazarı tarafından sadeleştirilene kadar matbuat âleminde silinmiştir. Halit Ziya, 24 yıldır matbuattan kaybolmuş/kaybedilmiş eserini 20. yüzyılda okur karşısına çıkarırken dönemin dil politikalarının da etkisiyle sadeleştirerek "yeniden" ama farklı bir doğumla ortaya çıkarır.[5]

Notlar:

[1] Bu noktada son dönem edebiyatımızı kaplayan romanlarda ergen erkek çocuklarının ortaya çıkışının 21. yüzyılın başında yeniden zuhur etmesi üzerine düşünmekte fayda var. Yeni bir yüzyıl başlarken ergen erkek çocuğu kahramanın ortaya çıkışı ve ergen karakterin yetişkin olma sancılarını değişen kurgu ile paralellik kurarak düşünmek metinler hakkında yeni bakış açıları getirmeyi sağlayabilir.

[2] Servet-i Fünûn'da yazarlar zulmette, karanlıkta, parıldayan bir şeyler görmeyi eserlerine konu ederler. Hattâ Teyfik Fikret bunu "zulmet-i beyzâ" (beyaz karanlık) tamlamasıyla bir açıklığa çevirir.

[3] Yıllar sonra Tanpınar'ın Huzur romanında Mümtaz'ın âşık olduğu kadına Nuran adını vermesi, Orhan Pamuk'un Masumiyet Müzesi'nde Kemal'in âşık olduğu kadına Füsun adını koyması da metinlerden metinlere uzanan bir bellek olsa gerek.

[4] Ahmet Cemil'den ilhamla Türkçenin kurgu tarihinde yer alan diğer kahramanlar hakkında bir yazı için bkz. Seval Şahin, "Zamanımızın Bir Kahramanı: Ahmet Cemil", Siyah Endişe -Bir Asır Sonu Anlatısı Olarak Halit Ziya Edebiyatı-, Haz. Deniz Aktan Küçük-Murat Narcı, İletişim Yay., İstanbul, 2019.

[5] Bu yazı vesilesiyle hatırlatmak isterim ki edebiyat tarihimizin birçok yönden önemli kabul edilen Mai ve Siyah'ı, yazarı tarafından 1938'de sadeleştirilene değil, 1898'de ilk baskısı yapılan Mai ve Siyah'tır. Yayımlanışından 120 yıl sonra Mai ve Siyah'ın Arap harfli ilk baskısını Latin harfleriyle yayımlamak bana nasip oldu. Romanın birinci baskısının şimdilik Latin harfli tek baskısının diğer baskıları ve tefrikasıyla karşılaştırmalı olarak hazırlanmış eleştirel basımı için bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, Mai ve Siyah, -Eleştirel Basım- Haz. Seval Şahin, İletişim Yay., İstanbul, 2018. Eserin ayrıca Halit Ziya tarafından sadeleştirilmiş baskısı için bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, Mai ve Siyah -Sadeleştirilmiş Basım-, Haz. Seval Şahin, İletişim Yay., İstanbul, 2018.